

УДК 373.5.03:7.011.26(477)

ВИКОРИСТАННЯ ЗДОБУТКІВ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА У ГРОМАДЯНСЬКОМУ ВИХОВАННІ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ

Тетяна Саєнко

*Полтавський державний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
вул. Остроградського, 2, 36000 Полтава, Україна*

Розглянуто проблему громадянського виховання учнів молодшого шкільного віку. Виявлено рівні сформованості громадянського виховання молодших школярів, особливості їх прояву на уроках та в позакласній роботі з образотворчого мистецтва і художньої праці. Визначено можливості українського національного вбрання як засобу громадянського виховання учнів молодшого шкільного віку. Теоретично обґрунтовано методику громадянського виховання учнів початкової школи в процесі залучення дітей до різних видів творчої діяльності з вивчення мистецтва українського національного костюма; наведено результати експериментальної роботи.

Ключові слова: громадянське виховання, народне мистецтво, український національний костюм, молодший шкільний вік.

У “Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності” зазначено, що актуальність громадянського виховання в Україні зумовлена процесом відродження нації [4]. Формування національно свідомого громадянина, людини з високими моральними якостями, духовно багатой, обізнаної з досягненнями рідної культури є однією з важливих ланок громадянського виховання молодого покоління [2–4; 10].

Серед головних принципів, дотримання яких у процесі громадянського виховання особистості є найбільш вагомими, слід назвати принцип культуровідповідності. Він передбачає органічну єдність громадянського виховання з історією та культурою народу, його мовою, народними традиціями та звичаями, які забезпечують духовну єдність, наступність і спадкоємність поколінь [2; 4].

Залучення дітей до народного мистецтва, яке унікально інтегрує побутові, мистецькі, педагогічні традиції, є однією з основ громадянського виховання (Н. Вишнякова, Є. Горунович, С. Діденко, О. Ковальов, С. Коновець та ін.).

Народне мистецтво яскраво характеризує національні особливості нації, локальні відмінності етнографічних груп. З минулим народні художні твори

єднає традиція та колективний спосіб її регулювання. Лише завдяки незліченним повторенням схем, мотивів, образів, форм утверджується художня традиція і передається з покоління у покоління, удосконалюючись і набуваючи довершеності [5; 8; 10].

Своєрідним різновидом українського народного мистецтва є українське національне вбрання.

Убрання безпосередньо пов'язане з визначними подіями в житті людини, зокрема, народними святами, весільними обрядами, а також особливостями побуту. В ньому чи не найяскравіше і найвиразніше виявляється головна властивість народного декоративного мистецтва: вміння народних майстрів за допомогою простих логічних засобів органічно поєднувати утилітарність і красу [1; 6; 7; 9].

Аналіз педагогічних досліджень свідчить, що українському національному вбранню відведено важливе місце у виховному процесі сучасних дитячих дошкільних закладів (Л. Артемова, Е. Горунович, А. Грибовська, Р. Калістру, Л. Калуська, Л. Сірченко, Г. Сухорукова та ін.). Однак поза увагою залишилися теоретичні й методичні аспекти використання українського національного вбрання у педагогіці початкової школи, хоча сучасній науці відомо, що твори народного мистецтва впливають на розвиток пізнавальної, емоційної сфер особистості, її творчих здібностей, сприяють активізації творчо-продуктивної діяльності [8; 10].

Соціальна та педагогічна значущість проблеми громадянського виховання молодого покоління зумовили вибір теми цього дослідження.

Ставили за мету розробити, теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити методику громадянського виховання молодших школярів засобами українського національного вбрання в умовах навчально-виховного процесу початкової школи.

В основу дослідження покладено гіпотезу про те, що ефективність громадянського виховання молодших школярів зростає завдяки залученню дітей до різних видів творчої діяльності з опанування ними українського національного вбрання як виду народного мистецтва, зразка матеріальної та духовної культури народу України.

Сучасні дослідження у галузі педагогічної науки та мистецтвознавства акцентують на тому, що народне вбрання є синтетичним видом мистецтва. Воно охоплює в єдиний художньо-утилітарний ансамбль мистецтво крою, ткацтво, аплікацію, вишивку, плетіння, обробку шкіри, металу, перукарство, тобто інтегрує у собі різні види народного мистецтва, поєднує матеріальні й духовні здобутки української культури. Використання його у навчально-виховному процесі початкової школи на уроках і у позакласній роботі з образотворчого мистецтва та художньої праці сприятиме громадянському вихованню особистості [1; 6; 7; 9].

На підставі аналізу наукових джерел розроблено критерії та показники, які забезпечили можливість виявлення рівнів громадянського виховання учнів молодшого шкільного віку на основі обізнаності дітей з українським народним костюмом: емоційний, пізнавально-інформаційний, практично-діяльнісний, творчий.

Відповідно до кожного із зазначених критеріїв громадянського виховання визначено рівні їх розвитку (високий, середній, низький).

Проведене констатуюче дослідження виявило, що серед учнів молодшого шкільного віку переважають діти з низьким рівнем (60%). Такий стан громадянського виховання дітей неадекватний потребам сучасного суспільства, що зумовлює необхідність розробки та експериментальної апробації методики сформованості зазначеної риси особистості засобами, доступними для учнів молодшого шкільного віку.

Аналіз чинних програм засвідчив, що кількість навчальних годин, відведених на вивчення українського народного костюма, досить мала (“Художня праця” (Авт. Л. Бабенко, Н. Богданова, О. Суржак) – 3 год; “Художня праця” (Авт. В. Тименко) – 1 год; “Образотворче мистецтво” (За ред. Е. Белкіної) – 3 год; “Образотворче мистецтво” (За ред. Л. Любарської) – 2 год). Звісно, це не дає можливості успішно розширювати знання учнів молодших класів у галузі народного мистецтва, зокрема, українського народного костюма, та використовувати його як засіб громадянського виховання молодого покоління. Отож шляхом експерименту відповідно до програм з образотворчого мистецтва та художньої праці ми здійснили системний підхід до вивчення учнями мистецтва українського народного костюма у молодших класах (використання у навчально-виховному процесі оптимального обсягу систематизованої інформації щодо народного костюма – історичний, теоретичний, практичний аспекти).

Ми спиралися на вимоги програм з образотворчого мистецтва: “Поглиблене вивчення образотворчого мистецтва у 1–6 класах” (Є. Антонович, С. Свид, В. Шпільчак), “Експериментальна інтегрована програма з образотворчого мистецтва” (С. Коновець), “Образотворче мистецтво” (Л. Любарська). Головною і найбільш значною формою здійснення керівництва процесом громадянського виховання засобами українського народного вбрання учнів молодшого шкільного віку є уроки образотворчого мистецтва і художньої праці (С. Коновець, В. Тименко, Г. Шевченко, Б. Юсов).

У процесі дослідження громадянського виховання молодших школярів під час ознайомлення з українським народним костюмом передбачалося проведення різних типів уроків.

Уроки ознайомлення з творами народного мистецтва. Метою цих уроків було ознайомлення з різновидом українського мистецтва (народним

костюмом), спрямоване передусім на задоволення пізнавально-інформативних та формування у молодших школярів уявлень про місце та значення цього виду мистецтва у житті людини і суспільства, його вплив на розвиток культури особистості.

Уроки сприйняття та оцінення українського народного вбрання. Головна мета цих уроків – формування в учнів навичок пізнання народного костюма як твору мистецтва, цілісного емоційного уявлення про нього; орієнтація на естетичну цінність цього різновиду українського народного мистецтва.

У ході уроків молодші школярі мали можливість розглянути український народний костюм, взяти участь у бесіді, що мала на меті його аналіз, а потім у довільній формі висловити своє ставлення до його художньо-естетичних цінностей.

Уроки ознайомлення з видами рукоділля та прийомами формоутворення українського народного вбрання. Мета цих уроків – ознайомлення молодших школярів з головними традиційними прийомами формоутворення та видами рукоділля, які застосовували у створенні одягу та оздобленні окремих компонентів комплексу вбрання.

Роботи мали характер навчальних вправ (“Головний убір дівчат та жінок”, “Як прикрасити сорочку”, “Прикраси з бісеру”, “Намисто”).

Уроки створення самостійних творчих робіт. Головна мета цих уроків – залучення молодших школярів до різних видів діяльності й створення самостійних творчих робіт (придумування орнаменту для сорочки, кептаря чи спідниці; виготовлення персонажів для лялькової вистави в українському народному вбранні; створення для лялькової хустки композиції з елементів та візерунків, якими прикрашали народні хустки).

Інтегровані уроки. Метою цих уроків було створення передумов для всебічного вивчення учнями початкових класів українського народного вбрання, збагачення сприйняття, мислення і почуттів, стимулювання творчості молодших школярів.

Доцільною та ефективною формою роботи з громадянського виховання учнів молодшого шкільного віку засобами українського народного вбрання було проведення *екскурсій*. Головна мета екскурсій – збагатити (розширити, поглибити) чуттєве й логічне пізнання дітей, їхній соціальний досвід, сприяти розвитку мислення, зорової пам’яті, мовлення, уяви. Найважливіше завдання екскурсій – розвиток спостережливості учнів. Спостережлива дитина, сприймаючи об’єкти, прагне всебічно зрозуміти їх, зіставити з відомими подіями та речами, робить певні висновки.

Проведення уроків-екскурсій створило можливість і для художньої діяльності молодших школярів безпосередньо біля експозицій.

Замальовки елементів народного одягу з натури є не тільки головною умовою оцінення й відображення ознак об'єктів, вони сприяють розвитку зорової пам'яті. Вдосконалюється художній задум, виникають асоціації, без яких образне сприйняття та образне мислення неможливі.

Важливе значення у проведенні екскурсій має завершальний етап, який може бути організований у класі. Важливо закріпити результати екскурсій і дати дітям можливість застосувати нові знання, враження, індивідуальні почуття, розкрити свій творчий потенціал у різноманітній творчій діяльності. На цьому етапі корисні такі види навчально-творчої діяльності: узагальнююча бесіда з демонстрацією робіт, які виконали діти у музеї; складання усних розповідей (“Що я бачив у музеї”, “Мої враження від екскурсії”, “Про що я дізнався”); написання творів (казок, легенд, оповідань) про побачений одяг; оформлення тематичних книжечок (дитячі замальовки елементів одягу, мотивів та елементів оздоблення, ілюстрування казок, самостійно придуманих учнями); проведення дидактичних ігор (“Впізнай за кольором”, “Вгадай за кроєм”); малювання елементів одягу з пам'яті із застосуванням робочих замальовок; створення власних орнаментів для одягу ляльки за мотивами українського народного вбрання, що бачили у музеї; проведення рольових ігор та організація виставок дитячих робіт.

Практичну перевірку ефективності методики громадянського виховання молодших школярів засобами українського національного вбрання на уроках і у позакласній роботі з образотворчого мистецтва та художньої праці здійснювали у процесі формуючо-дослідної експериментальної роботи.

У ній брали участь 205 учнів загальноосвітніх навчальних закладів № 3, 29, НВК № 45 та школи “Чарівний світ” м. Полтави, з яких було сформовано експериментальну та контрольну групи. В експериментальну групу ввійшло 100 учнів початкових класів, у контрольну – 105.

Розроблену методику громадянського виховання учнів молодшого шкільного віку засобами українського народного вбрання реалізували на уроках і у позакласній роботі з образотворчого мистецтва та художньої праці. Виокремили три етапи:

перший етап (підготовчий) – формування уявлень про зв'язок народного костюма з віруваннями українців;

другий етап (репродуктивно-діяльнісний) – формування у дітей уявлень про національні особливості українського народного вбрання та навчання їх засобам художньої виразності;

третій етап (творчий) – творче застосування дітьми набутих знань у зображувальній та ігровій діяльності.

Відповідно до того, що український народний костюм у дослідженні обрано головним засобом формування понять та уявлень, цей різновид

народного мистецтва детально вивчали у загальноосвітніх закладах, обраних для експериментальної роботи.

Основою першого (підготовчого) етапу методики є створення умов опосередкованого впливу на громадянське виховання молодших школярів засобами українського національного вбрання; формування уявлення дітей про витоки, вірування та звичаї українського народу, пов'язані з народним костюмом; пробудження інтересу до українського національного костюма і бажання займатися художньою творчістю, продовжуючи народні традиції України.

Застосовували різноманітні методи та прийоми: художні розповіді про вірування та звичаї нашого народу, пов'язані з українським народним костюмом, описи; унаочнення (вироби-оригінали, фотографії, слайди, ксерокопії, ілюстрації художніх альбомів з декоративно-ужиткового мистецтва); дидактичні ігри “Запитай – дізнаєшся”, “Закінчи розповідь”, “Загадай – відгадаємо”; ігрові ситуації за допомогою казкових персонажів-іграшок Наталкою та Петрусем; самостійна зображувальна діяльність (тематичне малювання, створення ілюстрацій до легенд, розповідей, замальовки, втілення творчого задуму в матеріалі).

Мета другого (репродуктивно-діяльнісний) етапу методики – формування уявлень про етнічні особливості українського народного костюма; опанування традиційними прийомами створення окремих компонентів українського народного вбрання; навчання дітей засобам художньої виразності українського національного костюма; ознайомлення з творчістю відомих народних майстрів, які тепер продовжують традиції виготовлення українського національного вбрання; створення самостійних творчих робіт.

Другий етап передбачав взаємозв'язок методів і прийомів репродуктивного і пошукового характеру: художні розповіді про талановитість українських дівчат і жінок; цілеспрямоване розглядання компонентів українського національного вбрання; відвідування краєзнавчих музеїв, художніх салонів; навчання традиційним прийомам виготовлення та оздоблення компонентів українського народного костюма; створення самостійних творчих робіт; співпраця з дітьми; показ вдалих робіт.

Третій (творчий) етап методики спрямований на створення умов для виявлення і творчого застосування здобутих знань у різних видах діяльності з опанування мистецтва створення українського народного костюма. Він передбачає зосередження уваги дітей початкових класів на способах творчих дій, створення умов для вибору різних варіантів рішень, забезпечення максимальної самостійності молодших школярів.

На цьому етапі застосовували такі методи і прийоми: самостійне творче виготовлення виробів за мотивами українського народного костюма

(відшивання візерунків для оздоблення листівок, декоративних панно); створення ескізів та пошиття нескладних компонентів вбрання для ляльки; складання казок, розповідей про походження та створення компонентів українського національного вбрання; ілюстрування самостійно складених літературних творів; проведення виставок дитячих робіт; участь у розвагах та святах.

Експериментальна робота засвідчила ефективність застосованої нами методики громадянського виховання учнів молодшого шкільного віку засобами українського національного вбрання і доцільність її введення у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів.

Наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів полягає у тому, що уточнено поняття “громадянське виховання”, розкрито його зміст, структурні компоненти, визначено рівні сформованості; вперше обґрунтовано положення про можливість громадянського виховання учнів початкових класів засобами українського народного костюма; розроблено методику громадянського виховання учнів початкових класів у процесі залучення дітей до різних видів творчої діяльності з опанування мистецтвом українського народного костюма.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці та впровадженні у навчально-виховний процес початкової школи методичних рекомендацій з використання українського народного костюма як засобу громадянського виховання молодших школярів. Матеріали дослідження можуть бути використані у процесі розробки програм, спецкурсів, посібників з теорії та методики навчання образотворчого мистецтва та художньої праці, народознавства, педагогіки.

Проблема громадянського виховання молодших школярів у загальноосвітніх навчальних закладах не обмежується цим дослідженням. Численні аспекти цієї проблеми потребують подальшого дослідження та вирішення. Зокрема, з'ясування можливостей громадянського виховання особистості засобами народного вбрання відповідно до різних вікових груп школярів; підготовка майбутніх учителів до педагогічного керівництва процесом формування громадської культури школярів різними видами народного та професійного декоративно-ужиткового мистецтва.

-
1. *Воронай О.* Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. К., 1991.
 2. Громадянське виховання // В. І. Лозова, Г. В. Троцько. Теоретичні основи виховання і навчання: Навч. посіб. 2-ге вид., випр. і доп. Х., 2002. С. 108–121.

3. *Жадан І. В.* Концепція громадянської освіти в Україні // Пед. газ. 2001. № 11.
4. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Дошкільне виховання. 2003. № 2. С. 3–8.
5. *Леценко М. П.* Особливості використання українського декоративно-прикладного мистецтва у педагогічному процесі. // Проблеми сільських навчально-виховних закладів. Полтава, 1994. С. 79–80.
6. *Матейко К. І.* Український народний одяг. К., 1977.
7. *Ніколаєва Т. О.* Історія українського костюма. К., 1996.
8. *Стельмахович М. Г.* Українська народна педагогіка: Навч.- метод. посіб. для вузів. К., 1997.
9. Українське народознавство / За ред. д-ра іст. наук С. П. Павлюка, канд. іст. наук Г. Й. Горинь, д-ра філол. наук Р. Ф. Кирчіва. Львів, 1997.
10. *Черниш П.* Вплив народної педагогіки на формування громадянина України // Рідна школа. 1996. № 10. С. 37–41.

UKRAINIAN FOLK ART APPLICATION TO CIVIC EDUCATION OF YOUNG GENERATION

Tetyana Saienko

*Korolenko State Pedagogical University of Poltava
Ostrograds'ky Str., 2, UA-36000 Poltava, Ukraine*

The article is devoted to a problem of primary school students' civic education. The levels of their civic education are defined, and its impact on the students' learning, out-of-class activity on the fine arts and artwork is revealed, as well. The article defines the effect of the Ukrainian national clothes as means of primary school students' civic education. It also substantiates the technique of primary school students' civic education by including them in different kinds of creative activity on mastering the art of Ukrainian national clothes. The article presents the experimental research results.

Key words: civic education, folk art, Ukrainian national clothes, primary school age.

Стаття надійшла до редколегії 11.10.2005
Прийнята до друку 12.05.2006